

Nová zjištění o kapli Všech svatých na Pražském hradě

JAN FROLÍK & PETR CHOTĚBOR

1. Úvod

Kaple Všech svatých vznikla jako knížecí kaple a od 2. poloviny 12. století uzavírala knížecí a posléze královský palácový komplex na východní straně. Z nečetných písemných zpráv se usuzuje na její raně gotickou přestavbu (prozatím archeologicky nedoloženou). V letech 1295 až 1300 u ní krátce fungovala kapitula personálně zajištěná z mělnické kapituly. Definitivně kapitolu zřídil v roce 1338 Karel IV. (*Vilímková – Kašička 1967, 7–9*).

Významný předěl v její historii představuje vrcholně gotická přestavba či přesněji spíše novostavba. Po roce 1370 ji zahájil Petr Parléř. Podle nápisu nad jeho bustou na triforiu svatovítské katedrály zatímco řídil mezi léty 1356 až 1386 stavbu dómu „... začal a dokončil chór Všech svatých – *infra tempus prescriptum eciam incepit et perfecit chorum omnium sanctorum* ...“. Již k roku 1383 se připomíná sakristie, v níž se scházela kapitula (*Benešovská – Vlček 2000, 64*). Kaple se v Parléřem postavené podobě dochovala až do 11. června 1541, kdy spolu s podstatnou částí Pražského hradu vyhořela. Poškozena byla natolik, že musela projít zásadní přestavbou. Nechala ji provést ovdovělá francouzská královna Alžběta Isabelle, dcera Maxmiliána II. Znovupostavená kaple byla vysvěcena 20. srpna 1580. Z gotické stavby byla ponechán jen závěr a dvě přílehlá pole. Ve stavu, jaký kaple získala v roce 1580, se dochovala, pokud odhlédneme od menších úprav, až dodnes.

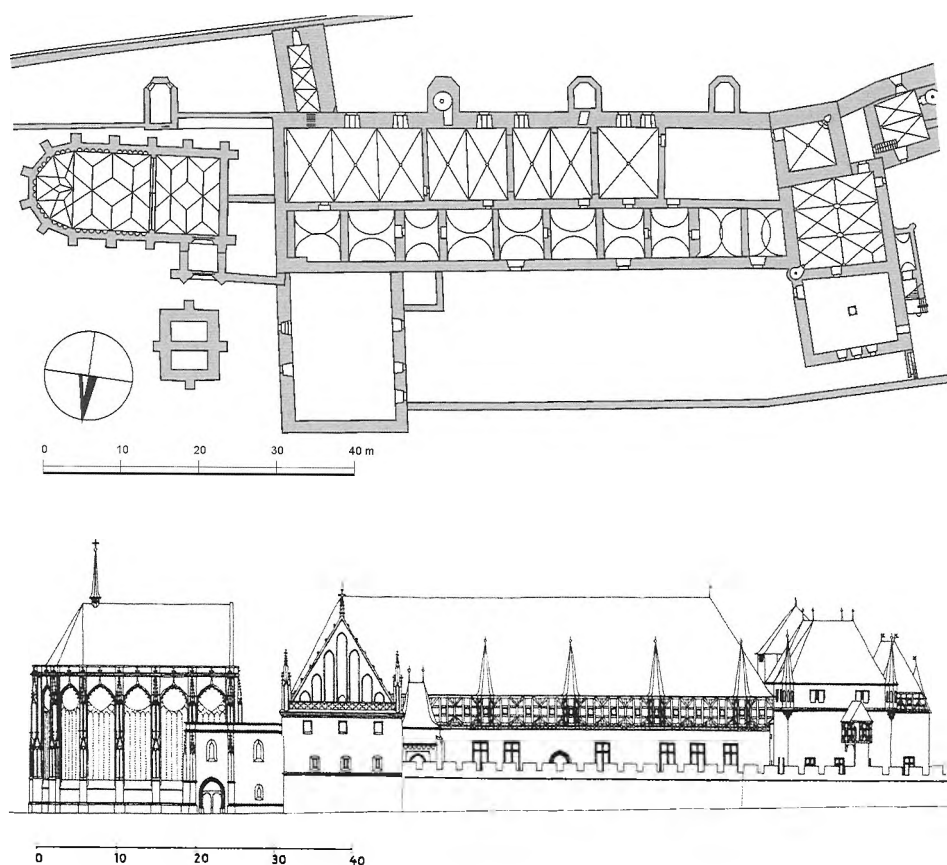
V uměleckohistorické literatuře se setkáváme s vcelku jednotným názorem, jak kaple vypadala v časech Petra Parléře. Prvotní představa vychází z průzkumu hradního stavitele Karla Fialy v roce 1933 (*Fiala 1933*). Setkáváme se zde se závěrem, že loď kaple měla stejnou šířku jako chór. Tento závěr se pak opakuje ve všech dalších pracech, difference je pouze v západním ukončení, či přesněji v tom, zda kaple přiléhalá až ke královskému paláci nebo zda mezi palácem a kaplí zůstala mezera. Takto uvažovaná rekonstrukce architekturu kaple Všech svatých srovnávala s francouzskými vzory, zejména s pařížskou Sainte-Chapelle (*Benešovská – Vlček 2000, 64–65; Kaigl 1992, 5–7; Sokol 1969*). Tato rekonstrukce se musela vypořádat se zmínkou o existenci sakristie, doložené k roku 1383. Proto je k severní straně připojován menší boční prostor (*Kaigl 1992, 4*).

Dochované fragmenty kaple představuje závěr na půdorysu pěti stran desetiúhelníka, na něž navazují dvě obdélná travé. Směrem dále na západ se dostáváme na nejistou půdu. Některé rekonstrukce doplňují další dvě pole o stejných rozměrech, jiné jen jedno pole širší. K oněm dvěma polím (či jednomu) se připojuje na severní straně boční prostor, interpretovaný jako předsíň. V jeho severní straně měl být identifikován zbytek gotického

vstupního portálu (*Menclová 1972*, 126–132). V druhé eventualitě je sem umisťována sakristie (*Kaigl 1992*, 4).

2. Archeologická pozorování

Archeologie neměla donedávna příležitost zaujmout k těmto rekonstrukcím stanovisko opřené o vlastní průzkumné práce. U severního průčelí kaple (jediného místa, kde se dala očekávat archeologická zjištění, vlastní kaple je téměř v úplnosti podsklepena) prováděl výkopové práce Karel Fiala v roce 1933 (jeho sondu se podařilo přesně lokalizovat v roce 1988) a objevil nároží s údajnou částí stojky vstupního portálu. Určitější informace (např. o stratigrafii) však nebyly k dispozici.

Obr. 1: Praha-Hrad, kaple Věch svatých. Rekonstrukce pro dobu Václava IV. podle *D. Menclové (1972)*. Pohled od severu.

Nová příležitost k výzkumu se naskytla v roce 2001 v rámci nové výdlažby Jiřského náměstí (Frolík 2002). V sondě XVII v koutě mezi kaplí Všech svatých a východním křídlem Starého královského paláce byl odhalena profilovaná soklová (obloun a pod ním dva výžlabky) římsa. Palácové křídlo tento sokl překrývalo. Tím byl zařazen do 14. století, protože uvedené palácové křídlo je datováno do období krále Václava IV. Profilace soklu je stejná jako na jižní straně presbytáře kaple Všech svatých a také na jeho východní straně. Hypotéza, že by se mohlo jednat o parléřovské zdivo, vedla k tomu, že byl odhalen celý přístupný základ kaple Všech svatých (sonda XVIII).

Obr. 2: Praha-Hrad, Jiřské náměstí. Profilovaná soklová římsa odhalená v roce 2001 v koutě mezi severním průčelím kaple a křídlem Sněmovny Starého královského paláce. Pohled od severu. Foto J. Frolík.

Při tom bylo objeveno celkem trojí zdivo. Stratigraficky nejstarší část sestává ze dvou oddělených fragmentů. Oba jsou vyzděny z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů, spojených bělavou maltou. Východní fragment byl odhalen ve výši dvou řádků. Spodní tvoří jediný velký kvádr a navazující úzký pás zdiva z menších kamenů. Z druhého řádku se zachovala část pískovcového kvádru, vybihající zpod současné zdi kostela a vytvářející tak výrazné nároží. Vlastní roh se dochoval v podobě otisku dvou kvádrů v tenké vrstvě bělavé malty. Stav dochování ukazuje, že líce zdiva byly tvořeny pískovcovými kvádry,

jeho vnitřek byl tvořen z menších kusů opuky a pískovce. Druhý fragment je tvořen dvěma pískovcovými díly výše zmíněného soklu, zčásti poškozenými v horní části. Nasedají na níže položený druhý řádek pískovcových kvádrů, který pokračuje východním směrem, kde je přerušen recentním výkopem.

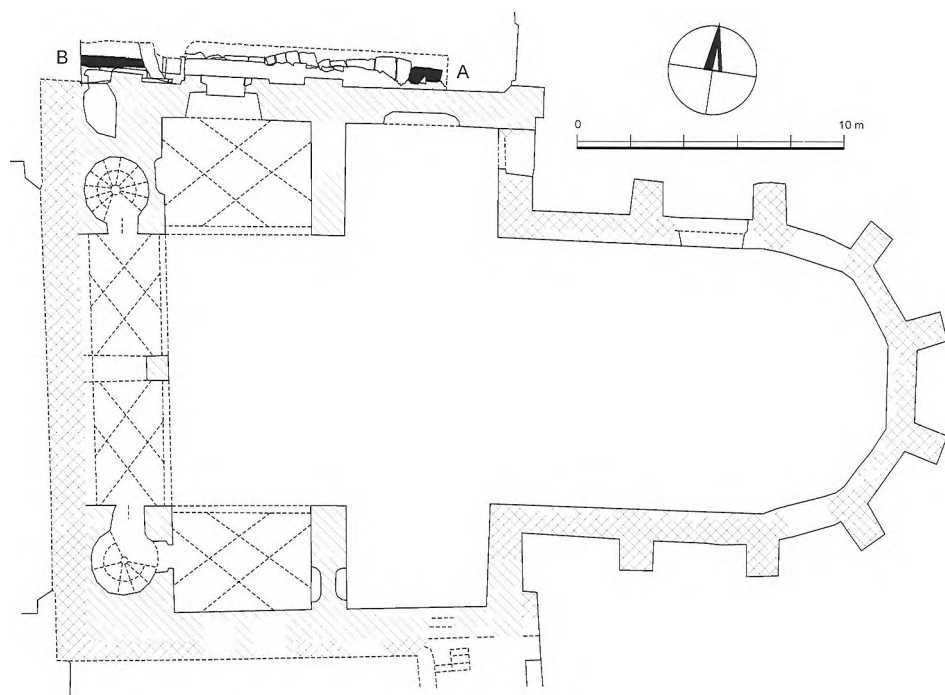
Obr. 3: Praha-Hrad, Jiřské náměstí. Nároží z pískovcových kvádrů, vyčníhající zpod severní zdi kaple Všechných svatých. Pravděpodobné severovýchodní nároží nerealizované lodě parléřovské etapy kaple. Za ním pokračuje základ severní stěny kaple z let 1579–1580. Pohled od východu. Foto J. Frolík.

Druhou fázi zdíva představuje celá prostřední část odhaleného základu. Sestává také z pískovcových kvádrů ze stejného materiálu jako fáze předchozí. Tento základ nemá rovný průběh, linie líce byla členěna několika ústupky. Zdivo bylo spojováno žlutavou maltou.

Na východě navazuje bezprostředně na dochované nároží, takže odlišení dovoluje pouze rozdílná malta. Na straně západní je styk přerušen recentní kanalizační šachtou a dalšími inženýrskými sítěmi.

Stratigraficky nejmladší (třetí) část základu tvoří nepravidelně licovaná zeď, provedená z opuky, cihel a pískovcových kvádrů jednoznačně v druhotném užití. Jeden z těchto druhotně použitých kvádrů vyčnívá svým rohem tak, že pravděpodobně mohl posloužit k formulaci hypotézy o gotickém ostění. Také malta v tomto základu má žlutavé zabarvení.

Mladší dvě zdiva lze jednoznačně spojit s obnovou kostela po požáru v roce 1541, tj. datovat k létům 1579–1580. Mladší z nich bylo založeno v souvislosti se stavbou vstupního portálu a přízdních pilířů, starší je vlastním základem severní zdi severní boční lodě kostela. Na tento základ bylo zřejmě zčásti rozebráno starší zdivo z pískovcových kvádrů.

Obr. 4: Praha-Hrad, kaple Všech svatých. Rekonstrukce půdorysu kaple pro dobu Petra Parléře. Jako podklad byl využit plán z pasportu SÚRPMP (Vilímková – Kašička 1967), do něhož jsou doplněna archeologická zjištění z roku 2001. (A) severovýchodní nároží lodě; (B) severní stěna lodě se zachovanou soklovou římsou. Zdivo, tvořící jižní a západní stěnu lodě je v pasportu vyznačeno jako gotické, ale blíže nevyhodnocené.

Stratigraficky nejstarší zeď spojujeme vzhledem k překrytí zdí východního křídla královského paláce s aktivitou Petra Parléře. Předpokládáme, že se jedná o základ a nejspodnější část severní zdi kaple Všech svatých, a to severovýchodní nároží lodě a část jejího dalšího průběhu. Datování se opírá o shodnou profilaci římsy a také o téměř shodnou úroveň

(rozdíl činí pouhých 10 cm). Znamenalo by to, že na presbytář (chór) kostela, jehož dokončení zmiňuje nápis na triforiu, měla navazovat loď (nebo lodě) o (celkové) šíři větší než presbytář. Nelze určit, do jaké míry byla tato loď skutečně postavena. O tom, že nebyla dokončena, svědčí přezdění stěnou křídla Sněmovny Starého královského paláce.

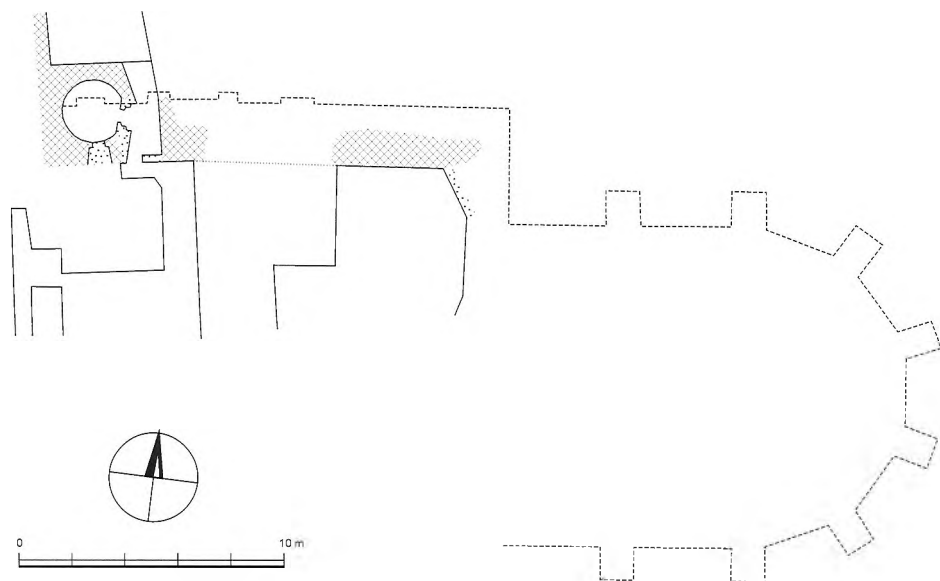
Existence základů této lodě nedovoluje uvažovat o tom, že by kaple měla mít podobu inspirovanou pařížskou Sainte-Chapelle v tom smyslu, že by presbytář a loď splynul do jednoho prostoru. Z kaple byl pravděpodobně dokončena jen část, která se alespoň fragmentárně dochovala dodnes (jak ostatně konstatoval již pasport ŠURPMO – *Vilímková – Kašička 1967, 54*). Uvažovat lze pouze o tom, že na tento presbytář navazovala nějaká menší stavební část, která byla využívána jako sakristie, i když její přesné umístění a podobu také nemůžeme rekonstruovat.

3. Nová stavebně historická pozorování

Hypotézu o původním záměru postavit loď (případně troj- nebo dvojloď) je možno podpořit také argumenty stavebně historickými. Právě v místech, kde byla objevena soklová profilace (styk s křídlem Sněmovny), je základové zdivo přístupné také z druhé strany, z podzemí pod dnešní lodí kaple. Vnitřní líc tohoto základu je z různorodého materiálu spojovaného kvalitní vápennou maltou bělavé barvy. Nápadnou součástí zdiva jsou rozměrné neopracované opukové bloky, ukládané na místo pomocí kolového jeřábu (mají dochované důlky pro nůžkovou krepnu). Takové kusy kamene známe ze základů chóru kaple Věch svatých, které jsou díky archeologickému výzkumu přístupné pod podlahou dnešní sakristie. Podobné bloky převažují také v základovém zdivu středověké části katedrály sv. Víta. Šířka základu (asi 4,5 m) vylučuje, že by mělo jít o založení menšího, patrně jednopodlažního objektu sakristie nebo o pouhé pokračování ohradní zdi (*Kaigl 1992*). Ostatně i pokračování profilace soklu z vlastní kaple na jinou stavbu či zeď se zdá nepravděpodobné. Pro úplnost je třeba zvážit, zda velkou šířku základu nemohla ovlivnit studna, s jejíž existencí se základové zdivo muselo vyrovnat. Studna mohla být staršího původu a základem prochází. V této části je její plášť vyzděn z kvádrů se stopami kameňických nástrojů s plochými zuby (zřejmě dvojbrtitá sekera zvaná plošina), typickými pro 14. století. Z prostoru podzemí vedl do studny jednoduchý portálek z kvádrů stejně opracovaných, dodatečně zazděný (to navíc potvrzuje, že v době budování základu nebyly prostory dnešního podzemí zasypány). Vnitřní líc základové zdi však pokračuje dále k východu i v další části a dokládá tak stejnou šířku základu i mimo studnu.

Rozsah založení lodi kaple je tedy na severní straně zřejmý. Stejně je tomu i na straně jižní, kde obvodová zeď mohla pouze využít silného zdiva románského. Západní zeď mohla být společná s palácem (analogicky jako za dnešního stavu), neboť jeho východní čelo bylo již v době Karla IV. tam, kde je dnes. Zbývá tedy určit místo, kde se chór měl na loď napojit. Situace je nejlépe čitelná v prostoru krovu, kde nad renesanční klenbu ční nejzápadnější zachovaný opěrný pilíř gotické stavby. V horní části má dosud profilovanou římsu a pod ní lomené oblouky spojující pruty panelování (nedochované) s nárožní konzolkou v podobě masky. Jižní čelo zdobí reliéfní fiála, jejíž kytka prorůstala římsou. Ve výzdobě se pilíř tedy ničím neliší od sousedních a navazovat na něj mohla jen pokračující zeď ve směru východ – západ. Napojení lodi muselo být plánováno ještě dále k západu (s těmito úvahami koresponduje archeologicky zjištěné nároží pod severní obvodovou zdí renesanční lodi). Pilíř však určitě odlišnost má – jeho západní strana je hladce

opracována i v místech, kde by již měl být skryt resp. zavázán do obvodové stěny. Z této plochy vyčnívá trochu šikmo zavázaný jediný kámen. Nabízí se vysvětlení, že je to šmorc pro pozdější pokračování stavby. Západní strana pilíře je hladká zřejmě proto, že v době jeho stavby bylo již jasné, že kaple bude v tomto místě provizorně ukončena. Malý zbytek středověké zdi, která chór na západě uzavírala, se zde skutečně dochoval a dokládá, že Parlérova stavba ve 14. stol. dál k západu nesahala.

Obr. 5: Praha-Hrad, kaple Všech svatých. Severní zeď kaple v úrovni základu. Křížkovane parlérovské základové zdivo, respektující studnu, tečkovaně mladší zdiva. Kreslil P. Chotěbor.

K detailní rekonstrukci její původní podoby bude třeba se znovu vrátit. Kresby Karla Fialy ukazující výzdobu opěrných pilířů i oken a snad i kružby rekonstruované Václavem Menclem odpovídají původnímu stavu, v literatuře však stále přetrvávají některá mylná tvrzení. Předpokládanou výzdobu leštěnými drahými kameny (*Benešovská – Vlček 2000*, 64–65) lze prakticky vyloučit. Parapety obrovských oken sahaly poměrně nízko, stěny v přízemí členila v hustém sledu sedile, a tak by pro leštěné destičky zbývala jen minimální plocha. Hypotéza se navíc opírá pouze o interpretaci Hájkovy zprávy o požáru v roce 1541 (citace: *Vilimková – Kašička 1967*, 13), kde se však pouze uvádí, že kaple „*řezbami kamennými ... draze ozdobena byla*“. Tím ovšem autor minil daleko spíše plastiky. Technologii řezání destiček by patrně nezdůrazňoval (pokud o ní vůbec věděl), důležitější pro něj byl materiál a jeho povrchová úprava. Drahokamový obklad kaple sv. Václava charakterizuje na jiném místě zprávy takto: „*jaspisové, kteříž jsou ve stěnách pulérování*“. Revidovat je třeba i hypotézu o plynulé změně profilace oken charakterizované jako vytáčení. Ve viditelných částech okenních otvorů nad klenbou je zřetelné spíše protínání vnitřní části profilace s vnější, přičemž každá z nich má odlišný oblouk. Nižší (svislé)

partie bohužel přístupné nejsou. Ani ověření představy o podobě klenby nebude bez náročné sondáže snadné, neboť výběhy žebër jsou skryty v rubových pasech renesanční klenby.

Zcela opustit je nutno představu o severním portálu v místech, kde je v základovém zdivu zachován nakoso zazděný pískovcový kámen. Ten by sice mohl být základem pro polopilíř s fiálou rámuující vstup, tento základ by však byl oproti ostatním částem ze 14. stol. nelogicky vysoko. Vrstva, v níž je kámen uložen, totiž odpovídá úrovni horní profilace soklu, dochované východně i západně od tohoto místa.

Zajímavý může být i rozbor vztahu kaple a paláce v době jagellonské přestavby Pražského hradu. Kaple zůstala až do osudného požáru r. 1541 nezměněna, byla však nějakým způsobem propojena s Vladislavským sálem. Vypovídá o tom jeho východní stěna – prostřední otvor v dolní řadě oken byl portál. Vnější strana východního průčelí byla kresebně rekonstruována (Mencl 1978, 104) tak, že v kameni tesané členění vnitřního čela sálu bylo jednoduše zopakováno směrem ven a vloženo do zachované niky uzavřené oslím obloukem s maskaronem ve vrcholu. Takové rekonstrukci ale zcela odporuje dochovaný stav. Okenní otvory se ven (dnes do interiéru kaple) obracejí typicky interiérovými nikami se segmentovými záklenky. Není příliš pravděpodobné, že by kamenné římsy a nakoso postavené subtilní polopilíře a polosloupky byly odsekány jen proto, aby mohla být provedena úprava do současné podoby. Definitivně by otázku mohl rozřešit jen sondážní průzkum. Zdá se naopak, že protiklad „exteriérového“ členění obráceného do sálu a „interiérového“ ven byl úmyslný. Interiérový charakter oken by ale také mohl znamenat, že myšlenka prodloužení kaple až k čelu paláce (nebo, chceme-li, snad i návrat k původnímu Parlěrovu projektu) nebyla v době jagellonské zcela opuštěna. Zamýšleno mohlo být ale také velkorysejší propojení paláce s kaplí formou prostorné oratoře apod. Východní vnější stěna paláce nepřináší k těmto úvahám žádné konkrétní stopy, ba naopak: pokud by se plášť tohoto propojení nevešel do onoho oslího oblouku, bylo by velmi problematické na východní průčelí paláce navázat. Nesmíme zapomenout na hmotu jižního vřetenového schodiště (dnes v interiéru kaple), která alespoň zčásti v době jagellonské již stála. V půdorysných rekonstrukcích (Mencl 1978, 79) je tu naznačen velký opěrák, na nějž pokračuje hlavní římsa paláce, ozdobená na nároží zoomorfní plastikou. Pokračování této římsy však bylo objeveno i na východní straně bloku schodiště v prostoru krovu. Pokud datovat alespoň střední část schodiště ještě do 14. stol. se zdál být lákavý (některé stupně mají opracování blízké středověkému), avšak nevyšel.

Nedochovaná architektonická výzdoba opěrných pilířů Parlěrovy kaple, jejíž fragmenty spolu se zlomky kružeb jsou použity v zazdívkách oken, byla osazena jako lípaná. Její části byly tesány nezávisle na vlastním zdivu pilířů, s nímž je spojovaly železné kotvy a čepy. Detaily tohoto způsobu kotvení byly podrobně poznány díky opravám opěrných pilířů chóru katedrály sv. Víta v letech 2002 a 2003. Z relativní chronologie jednotlivých částí katedrály lze odvodit, že nový postup mohl být uplatňován nejdříve kolem r. 1370. Stejně tomu bylo i v případě kaple Všeoh svatých, která jako dílo téže stavební huti (na četné shody kamenických značek bylo již poukázáno – Vítovský 1994, 36–39) nese podobné stopy po demontovaných kotvách.

4. Závěr

Na základě kombinace nových archeologických a stavebně historických pozorování můžeme vzhled kaple Všech svatých rekonstruovat jako dosud ve hmotě dochovaný presbytář, na který měla navazovat širší (pravděpodobně krátká) loď (trojlodí ?). Základy loďe byly vyzděny do úrovně soklu, výše však stavba pravděpodobně nepokračovala. Dokončený presbytář byl provizorně uzavřen. Nějaká postavená (stojící) část loďe mohla být využívána jako sakristie, kterou zmiňují písemné prameny. I v této torzovité podobě byla kaple pravděpodobně propojena (až v jagellonské etapě ?) s přilehlým královským palácem. Původní řešení bylo zničeno při požáru v roce 1541 a pozměněno při obnově kaple v letech 1579–1580, byť se půdorysně velmi blížilo původnímu záměru.

Obr. 6: Praha-Hrad, kaple Všech svatých. Nejzápadnější dochovaný opěrák presbytáře na J straně a detail nárožní masky. Foto P. Chotěbor.

Předkládaná hypotéza vede k zamyšlení, co mohlo způsobit tak rozdílný výsledek, když všechny důležité detaily odhalil již K. Fiala v roce 1933, tj. severovýchodní nároží lodi kostela (jak vyplývá z existujících plánů) a také část se soklovou římsou (jak dokládá fotografie v APH, i. č. 1202-1163). Do dalšího bádání však vstoupily především jeho kresebné rekonstrukce a skutečná nálezová situace již nebyla v dochované dokumentaci prověřována. Svou roli sehrála jistě také velkolepost a vyspělost rekonstruované podoby kaple srovnatelná s předními evropskými stavbami.

Domníváme se, že přesto nezbývá, než se po 70 letech vrátit na počátek a prověřit jiné možnosti rekonstrukce. Není to problém jediný, se stejnou skepsí bude nutné prověřit také úvahy o raně gotické přestavbě kaple.

Literatura

- Benešovská, K. – Vlček, P. 2000: Kaple Všech svatých. In: Vlček, P. a kol.: Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany. Praha, s. 64–68.*
- Fiala, K. 1933: Knížecí neb královská kaple Všech svatých na Pražském hradě, rukopis uložený v Archivu Pražského hradu.*
- Frolík, J. 2002: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na základě smlouvy č. 7077/99 na lokalitě Praha-Pražský hrad, Vikářská ulice a Jiřské náměstí. II. a IV. etapa předláždění. Archiv ARÚ AV ČR Praha, čj. 3040/02.*
- Kaigl, J. 1992: Kaple Všech svatých na Pražském hradě před požárem v roce 1541 (Příspěvek k historické topografii Pražského hradu) – Le chapelle de Tous-les-Saints au Château de Prague avant l'incendie en 1541, Zprávy památkové péče 2/1992, s. 1–8.*
- Mencl, V. 1978: Architektura. In: Homolka, J. – Krása, J. – Mencl, V. – Pešina, J. – Petráň, J.: Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526. Praha.*
- Menclová, D. 1972: České hrady II. Praha.*
- Sokol, J. 1969: Parlétův kostel Všech svatých na Pražském hradě, Umění XVII, s. 574–582.*
- Vilímková, M. – Kašička, F. 1967: Pražský hrad. Kaple Všech svatých. Pasport SÚRPMO. Praha.*
- Vítovský, J. 1994: K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže, Průzkumy památek I, č. 2, s. 15–44.*